

Теоретичні основи тінізації та детінізації української економіки

Грановська І.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ
імені Григорія Сковороди»

Ефективність та стабільність економіки України та входження її до світового співтовариства супроводжується рядом перешкод, суттєвою з яких є тінізація економіки. Вона є складним багатоієрархічним явищем, охоплює економічні та соціальні процеси, тісно пов'язана з політичними процесами. Тіньова економіка є відображенням активної криміналізації економічних процесів, високої корумпованості органів державної влади та низької правової і податкової культури юридичних та фізичних осіб.

Ключові слова: тіньова економіка, тінізація економіки, детінізація економіки, економіка організованої злочинності, неформальна економічна діяльність.

Грановская И.В. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТЕНИЗАЦИИ И ДЕТЕНИЗАЦИИ УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИКИ
Эффективность и стабильность экономики Украины и вхождение ее в мировое сообщество сопровождается рядом препятствий, существенным из которых является тенизация экономики. Она является сложным многоиерархичным явлением, охватывает экономические и социальные процессы, тесно связана с политическими процессами. Теневая экономика является отражением активной криминализации экономических процессов, высокой коррумпированности органов государственной власти и низкой правовой и налоговой культуры юридических и физических лиц.

Ключевые слова: теневая экономика, тенизация экономики, детенизация экономики, экономика организованной преступности, неформальная экономическая деятельность.

Hranovska I.V. THEORETICAL FOUNDATIONS OF SHADOWING AND REDUCING SHADOW OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Efficiency and stability of the Ukrainian economy and its entry into the world community are accompanied by a number of obstacles, which is a significant shadow economy. It is a complex hierarchical phenomenon, embracing economic and social processes, closely linked to political processes. The shadow economy is a reflection of the active criminalization of economic processes, the high corruption of state bodies and the low legal and tax culture of legal and natural persons.

Keywords: economy in the shade, shadow economy, shadowing of the economy, organized crime economics, informal economic activity.

Постановка проблеми. Значна тінізація економічного обороту, недостатність державних зусиль щодо її подолання призводять до викривлення принципів громадянського суспільства, формують негативний імідж України у світі, стримують надходження в країну іноземних інвестицій, зменшують податкові надходження до державного та місцевого бюджетів, посилюють криміналізацію суспільства, не сприяють налагодженню торговельно-економічних стосунків українських підприємств із зарубіжними партнерами, стримують євроінтеграційні зусилля України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам досліджуваної проблеми присвятили численні праці такі вчені, як: О. Алімов, О. Барановський, З. Варналії,

І. Мазур, В. Мунтіян, С. Онищенко, В. Мандибура, Т. Ковальчук, І. Озерський та ін.

Формулювання цілей статті. Мета даної статті полягає в дослідженні та теоретичному узагальненні питань тінізації та детінізації економіки України з метою визначення в подальшому методів та засобів зменшення та управління тіньовою економікою на шляху до детінізації економіки України на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Просування України на шляху до цивілізованого ринкового господарства, до євроінтеграції, гальмується низкою соціально-економічних проблем та дисбалансів, найбільшої гостроти з яких набуває існування та розвиток тіньової економіки, тінізація дохо-

дів бізнес-структур, домашніх господарств, населення. Тіньові схеми у тій чи іншій мірі наявні майже у всіх сферах української економіки: від державних закупівель та виведення національних капіталів через офшори за кордон і до заробітних плат «у конвертах», ухилення від сплати податків. Системний аналіз передумов виникнення та поширення тіньової економіки, схем тінізації доходів надає рецепти щодо детінізації національного господарства України. Адже без детінізації економіки та переходу всіх фінансових потоків у легальну площину наша держава не зможе забезпечити реальне, легальне економічне зростання, приєднатися до спільноти цивілізованих, розвинених країн світу, здійснити успішну євроінтеграцію [1, с. 68].

Рівень тінізації економіки має тісну залежність із соціально-економічним розвитком держави, гарантуванням національної, економічної безпеки. Економічна безпека пов'язана з усіма іншими елементами національної безпеки, усі вони взаємозалежні та впливають один на одного. Саме тому важливою є оцінка загроз національній економічній безпеці. Економічна безпека являючи собою складне багаторівневе явище, включає в себе: глобальну, міжнародну, національну економічну безпеку, економічну безпеку регіону, галузі, підприємства, домогосподарства [2, с. 123].

Тіньова економіка (англ. Black economy, Ghost economy, Shadow economy) – господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. «Тіньові» підприємства не перерозподіляють власних доходів до бюджетів та державних цільових фондів, вони не сплачують податки, максимізуючи власні прибутки.

Уперше визначення тіньової економіки було запропоноване Е. Фейгом. Згідно з цим тлумаченням тіньова економіка – це вся економічна діяльність, яка з будь-яких причин не враховується і не потрапляє до валового національного продукту [3, с. 10].

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 року № 964-IV тінізацію національної економіки включено до переліку загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері, у тому числі фінансовій безпеці держави [4].

Без урахування тіньової економіки стає неможливим проведення економічного аналізу на макро- і мікрорівнях, прийняття ефективних управлінських та законодавчих рішень.

Ігнорування такого суперечливого та полісистемного явища, як тіньова економіка, спричиняє серйозні помилки у визначенні макроекономічних показників, та неадекватну оцінку найважливіших процесів і тенденцій, тактичні та стратегічні прорахунки щодо забезпечення конкурентоспроможності економіки [5, с. 50].

Тіньова економіка включає в себе юридичну діяльність, яка виконуються поза досяжністю державних органів. Ці заходи, зазвичай, поділяють на дві категорії, які є загальними для всієї Європи. Перша категорія – це неоголошена (офіційно не зафіксована) праця, на частку якої припадає приблизно дві третини з тіньової економіки. До цієї категорії можна віднести заробітну плату, яка офіційно не фіксується для уникнення оподаткування або документування. Неоголошена праця широко поширена у сільському господарстві, будівництві та наданні комунально-побутових послуг (таких як догляд за дітьми – няня; догляд за пристарілими та хворими людьми – доглядальниці; репетиторство та навчання; прибирання житла тощо). Друга категорія – це заниження доходів підприємства – в першу чергу до цієї категорії слід віднести таких суб'єктів господарювання, які мають значні готівкові кошти, а саме: невеликі магазини, бари, кафе, торгові лотки, таксі – оприбутковують тільки частину своїх доходів, щоб уникнути податкового тягарю [5, с. 51].

Тіньова економіка в Україні – результат системної кризи економіки, що виникла через невідповідність методів здійснення ринкових перетворень. Поширення тіньової економіки в Україні відбулося на базі руйнації діючих розподільних відносин і побудови нових, які істотно порушили усталений баланс інтересів суб'єктів економіки, паритетність розвитку окремих її сфер, мотивацію ефективного господарювання [6].

Виділять три види тіньової економіки [7]:

1) «Друга» тіньова економіка – це заборонена законом економічна діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка приводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. З точки зору суспільства у цілому «друга» тіньова економіка не виробляє ніяких нових товарів чи послуг: вигодами, які отримуються від «другої» економіки, користуються одні люди за рахунок втрат, які несуть інші люди:

– є невід'ємним скелетом у шафі легальної економіки і пов'язаний з корупцією чи незаконним ухиленням від податків. Корупція в цьому секторі представлена так званими

«швидкими або гальмуючими» комерційними хабарами, що означає плату за більш швидке чи повільне виконання тим, хто отримав хабара, своїх прямих обов'язків – видача дозволу/ліцензії, пропуск товару на митниці чи затягування з перевіркою, ігнорування порушень. Даний вид корупції не становить собою загрози, і його легко зменшити за допомогою автоматизації державних послуг та впровадження електронного уряду.

– ухилення від податків: те, у чому часто звинувачують великий бізнес, в Україні є суто парадоксальним. Великі підприємства складають всього 0,39% від усіх підприємств і фізичних осіб, але при цьому створюють 28,8% робочих місць і 39,6% випуску товарів і послуг (якщо до великих підприємств додати середні, то ці цифри складуть: 1,13%, 65,14% і 77,9% відповідно).

2) «Сіра» тіньова економіка (неформальна) – економічна діяльність по виготовленню та реалізації звичайних товарів та послуг яка дозволена законом, але не реєструється (переважно дрібний бізнес). На відміну від «другої» економіки, яка невідривно пов'язана з «білою» (офіційною) економікою та паразитує за її рахунок, «сіра» економіка функціонує автономно. У цьому секторі виробники або свідомо ухиляються від офіційного обліку, не бажаючи нести витрати (пов'язані з отриманням ліцензій, сплатою податків тощо), або звітування про такий вид діяльності взагалі не передбачено. Представляє собою «амортизаційну» подушку при падінні національної економіки, і саме по собі явище позитивне, оскільки дозволяє громадянам знайти необхідні для життя кошти самостійно, що зменшує ризик «соціальних вибухів». Можна виділити такі проблеми сірої економіки:

– переливання капіталу зі сфери виробництва в сферу торгівлі та послуг, оскільки останні менше піддаються регулюванню, а також у своїй діяльності використовують переважно людський капітал замість технологій і виробничих потужностей.

– поступова втрата кваліфікації і подальша нездатність працівника влаштуватися в легальному секторі. Однак якщо врахувати, що це єдина можливість вижити для багатьох людей, можна впевнено сказати, що вартість побічних ефектів – мізерна.

3) «Чорна» тіньова економіка (економіка організованої злочинності) – заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених та дефіцитних товарів та послуг. «Чор-

ною» економікою у широкому значенні можна вважати всі види діяльності, які повністю виключені з нормального економічного життя, оскільки вони вважаються несумісними з ним і такими, що його руйнують (наприклад, наркобізнес, грабунки тощо).

Основними із сегментів тіньової економіки і механізмів одержання тіньових прибутків є: корупція; приховування дійсних прибутків громадян, а також прибутку підприємств від оподатковування; ухилення від сплати податків; нелегальний експорт (імпорт) товарів та капіталів; незаконна приватизація державної власності; одержання тіньових прибутків шляхом схованого вилучення з обороту різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги; дрібні розкрадання на державних акціонерних і колективних підприємствах нелегальні валютні і зовнішньоекономічні операції (контрабанда); випуск і реалізація невраховуваної продукції і надання не облікованих послуг; кримінальні злочини (рекет, наркобізнес, проституція, розкрадання); фінансове шахрайство [8].

3. Варналій виділяє три блоки тіньової економіки:

1) неформальна економічна діяльність – легальне (нерегламентоване державою) виробництво товарів і надання послуг;

2) підпільна економіка – порушення в межах дозволеної економічної діяльності;

3) незаконна економіка – здійснення заборонених видів діяльності [9, с. 442]

До найістотніших чинників тінізації національної економіки належать наступні [10]:

1. Неefективне державне регулювання економіки – відсутність довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, висока бюрократизація, недосконале інституційне та законодавче забезпечення. Результатом проблем є формування на цій основі корпоративно-бюрократичних структур, які фактично підміняють собою механізм державного управління. Іншою проблемою є часта зміна законодавчого забезпечення підприємницької діяльності, що унеможливорює ефективно планувати діяльність бізнесу та сприяє постійному пошуку шляхів до тінізації діяльності.

2. Неefективне адміністрування податків, що підтверджують рейтингові оцінки цієї сфери. Сприяють цьому також велике та несправедливе податкове навантаження, збільшення частки збиткових підприємств, низький рівень платіжної дисципліни, нестабільність та недосконалість податкового законодавства, необізнаність із цим законо-

давством, правова незахищеність платників податків. Іншою важливою причиною залишається відсутність ефективних механізмів покарання за недотримання податкового законодавства, що створює додаткові стимули до мінімізації та ухилення від сплати податків.

3. Проблеми ринку праці, пов'язані з низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування працівників та зростанням рівня безробіття. Проте, найбільшою проблемою є відсутність ефективної системи контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та неоподаткування заробітної плати.

4. Недосконале грошово-кредитне регулювання, яке полягає в непрозорому рефінансуванні комерційних банків та встановленні гнучкого валютного курсу, надмірна активність держави на позичковому ринку – випуск державних облігацій для поповнення державного бюджету, що сприяє концентрації капіталу навколо спекулятивних операцій та підвищенню процентних ставок, надмірний обсяг грошової пропозиції, що не відповідає реальним потребам економіки і має дефляційні або інфляційні наслідки.

5. Недосконалість бюджетної системи, низький контроль за використанням бюджетних коштів. Підтвердженням цьому є перевірки Рахункової палати України, які постійно фіксують численні порушення щодо використання бюджетних коштів.

6. Недосконалість судової та правоохоронної системи, відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю, в тому числі і в економічній сфері, низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів.

7. Рівень загальної злочинності – Міністерство внутрішніх справ з 2012 року перестало оприлюднювати ситуацію щодо рівня злочинності в Україні. Останні дані були станом на 20 листопада 2012 року, зокрема, було зареєстровано 443,7 тис. злочинів. Кримінальне середовище є одним з основних базисів економічної злочинності та невіддільним від тіньової економіки.

Все це створило сприятливі умови для отримання окремими групами населення надприбутків та завдання значних економічних збитків державі. Це призвело до послаблення державних функцій контролю та регулювання у багатьох галузях фінансово-господарської діяльності. На сьогодні тіньова економіка, по різних розрахунках, приносить

прибуток (в різній формі) більше 10 мільйонам людей в Україні.

Багато чинників спричиняє утримання високого рівня тінізації фінансових потоків та знижує потенціал реформування фінансової системи, зокрема [11, с. 530]:

- спотворення механізмів конкуренції внаслідок критичних масштабів тінізації діяльності економічних суб'єктів та нерозвиненість вітчизняного фондового ринку негативно позначаються на результативності реформ, спрямованих на поліпшення бізнес-клімату й залучення інвестицій;

- неформальна зайнятість і тінізація заробітних плат дестабілюють державний бюджет та ускладнюють досягнення цілей реформування системи пенсійного страхування. Через нинішні масштаби тінізації ринку праці та наявність налагоджених механізмів легкого виведення в «тінь» заробітних плат зменшуються обсяги страхових внесків до Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування, а також надходження до бюджету податку з доходів фізичних осіб. За таких умов навіть незначні коливання економічної кон'юнктури призводять до збільшення масштабів виведення заробітних плат у «тінь», що дестабілізує систему державних фінансів та солідарну пенсійну систему. Крім того, тінізація заробітних плат стримує нагромадження коштів накопичувальної системи та розвиток її інвестиційного потенціалу;

- тінізація земельних відносин перешкоджає формуванню ефективних механізмів управління ринком землі в контексті земельної реформи.

З позитивних загальних сторін варто відзначити, що тіньова економіка часто є відповіддю на кризу суспільних відносин у сфері регуляції. Відхід у тінь є прекрасною альтернативою дорогій і довгій дерегуляції, дозволяє економічним суб'єктам бути більш гнучкими та інноваційними, і працювати без посередника в особі держави, тому сіра економіка беззаперечно підтримується домогосподарствами і фірмами.

Та все ж економіка має ефективно функціонувати та постійно йти вперед разом з новими викликами, що виникають, тому для цього необхідно виробити ефективні методи, механізми детінізації української економіки в умовах євроінтеграції.

Детінізація економіки – сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових державних заходів щодо створення еко-

номічних передумов зацікавлено-ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обороту речей, прав, дій з тіньового, тобто з різних причин невраховуваного у врахований державою економічний оборот, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин та умов, що сприяють відтворенню джерел тіньової економіки [9].

Детінізація економіки України є однією зі складових фінансової політики держави.

Висновки з цього дослідження. Просування України на шляху до цивілізованого ринкового господарства, до євроінтеграції, гальмується низкою соціально-економічних проблем та дисбалансів, найбільшої гостроти з яких набуває існування та розвиток тіньової економіки, тінізація доходів бізнес-структур, домашніх господарств, населення.

Рівень тінізації економіки має тісну залежність із соціально-економічним розвитком держави, гарантуванням національної, економічної безпеки.

До найістотніших чинників виникнення тінізації національної економіки належать: приховування реальних доходів громадян, а також доходів і прибутків підприємств від оподаткування; корупція; незаконна приватизація державної власності; нелегальний експорт капіталів; нелегальні валютні й зовнішньоекономічні операції (контрабанда); неповернення грошових коштів іноземними партнерами та перерахування їх на спеціальні закордонні рахунки; відправлення продукції (насамперед високоліквідної) за підробленими документами із заниженими цінами з отриманням різниці готівкою; нецільове використання державних капітальних вкладень, бюджетних та іноземних кредитів, банківських капіталів. Все це спричиняє утримання високого рівня тінізації фінансових потоків та знижує потенціал реформування фінансової системи.

Все це об'єктивно зумовлює необхідність здійснення активних дій щодо детінізації економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біла С.О. Детінізація економіки – передумова євроінтеграції України. Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law: collection of international scientific papers: in 2 part. Part 1. Modern Priorities of Economics. Engineering and Technologies. Chernihiv: CNUТ, 2016. С. 67-70.
2. Подмазко О. М. Вплив тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни. Економіка: реалії часу. Трансформація та розвиток економічних систем. 2014. № 4(14). С. 142-149.
3. Feige E. How big is the Irregular Economy? Challenge. 1979. Vol. 6. № 22. P. 5–13.
4. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV (у редакції від 20.07.2010) / Верховна рада України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
5. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 1. С. 46-53.
6. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Тіньова_економіка
7. Бурбело О. А., Калашніков М.М. Детінізація економіки: (організаційно-правові проблеми): монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2008. 191с.
8. Горобінська І.В., Шептунова О.І. Тіньова економіка – як результат ухилення від сплати податків. Збірник наукових праць НТУ. 2013. № 3. 411 с.
9. Варналій З. С. Економічна безпека: навч. посібник. – Київ, 2009. 647 с.
10. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_povaekonom_t_kaukra_ni
11. Варналій З. С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації. К. : НІСД, 2009. С. 526-552.

REFERENCES:

1. Bila S.O. (2016). Detinizatsiia ekonomiky – peredumova yevrointehratsii Ukrainy [Detonation of the economy – a prerequisite for European integration of Ukraine]. Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law: collection of international scientific papers: in 2 part. Part 1. Modern Priorities of Economics. Engineering and Technologies. Chernihiv: CNUТ. P. 67-70.
2. Podmazko O. M. (2014). Vplyv tinovoi ekonomiky na zahrozy ekonomichnii bezpetsi krainy [Impact of the shadow economy on threats to the country's economic security]. Ekonomika: realii chasu. Transformatsiia ta rozvytok ekonomichnykh system. № 4(14). P. 142-149.
3. Feige E. (1979). How big is the Irregular Economy? Challenge. Vol. 6. № 22. P. 5–13.

4. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [On the basis of national security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 № 964-IV (u redaktsii vid 20.07.2010) / Verkhovna rada Ukrainy. URL : [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15).
5. Varnalii Z. S. (2014). Teoretychni zasady detinizatsii ekonomiky Ukrainy [Theoretical principles of shadow economy of Ukraine]. Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu. № 1. P. 46-53.
6. Vikipediia: vilna entsyklopediia [Wikipedia: Free Encyclopedia]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Тіньова_економіка
7. Burbelo O.A., Kalashnikov M.M. (2008). Detinizatsiia ekonomiky: (orhanizatsiino-pravovi problemy) [Detonation of the economy: (organizational and legal problems)]: monohrafiia. Luhansk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka. 191 p.
8. Horobinska I.V., Sheptunova O.I. (2013). Tinova ekonomika – yak rezultat ukhylennia vid splaty podatkov [The shadow economy – as a result of tax evasion]. Zbirnyk naukovykh prats NTU. № 3. 411 p.
9. Varnalii Z. S. (2009). Ekonomichna bezpeka [Economic security]: navch. posibnyk. – Kyiv, 647 p.
10. Tinova ekonomika v Ukraini: prychny ta shliakhy podolannia [Shadow economy in Ukraine: causes and ways to overcome]. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni
11. Varnalii Z. S. (2009). Tinova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii [Shadow economy: the essence, features and ways of legalization]. K. : NISD. P. 526-552.